ERKIN SAVDO VA HIMOYA SIYOSATI: BOJXONA TO‘LOVLARINING MILLIY IQTISODIYOTGA TA’SIRI

Imomaliyeva Moxichehra
Farg‘ona davlat universiteti, 23-125 guruh talabasi
Sobirjonova Muxsina Yo‘ldoshali qizi
Farg‘ona davlat universiteti, 23-125 guruh talabasi
G‘oziyev M.Sh.
Ilmiy rahbar, Farg‘ona davlat universiteti Iqtisodiyot fakulteti katta o‘qituvchisi

Annotatsiya: Maqolada erkin savdo va himoya siyosati sharoitida bojxona to‘lovlarining milliy iqtisodiyotga ta’siri tahlil qilinadi. Prezident, Bojxona qo‘mitasi va Milliy statistika qo‘mitasining 2024–2026-yillardagi rasmiy ma’lumotlari asosida bojxona to‘lovlarining byudjet daromadlaridagi o‘rni, bojxona imtiyozlarining hajmi va tashqi savdo bilan bog‘liqligi ko‘rib chiqiladi. O‘zbekistonning Jahon savdo tashkilotiga (JST) a’zo bo‘lish arafasida tarif siyosatining fiskal, narx va himoya jihatlarini birgalikda baholash uchun to‘rt darajali ko‘rsatkichlar tizimi va tanlangan tovar guruhi bo‘yicha pilot baholash tartibi taklif etiladi. Asosiy xulosa shuki, bojxona tushumlarining o‘sishi tarif siyosatining samaradorligini o‘zi isbotlamaydi: bu tushumlarning katta qismi import hajmi va qo‘shilgan qiymat solig‘iga bog‘liq bo‘lib, tarifning ta’sirini narx, ishlab chiqarish va savdo yo‘nalishidagi o‘zgarishlar orqali o‘lchash lozim.

Kalit so‘zlar: bojxona to‘lovlari, erkin savdo, protektsionizm, import boji, bojxona imtiyozlari, JST, tarif siyosati.

Аннотация: В статье анализируется влияние таможенных платежей на национальную экономику в условиях свободной торговли и протекционистской политики. На основе официальных данных Президента, Таможенного комитета и Национального комитета по статистике за 2024–2026 годы рассматриваются роль таможенных платежей в доходах бюджета, объём таможенных льгот и их связь с внешней торговлей. Предлагаются четырёхуровневая система показателей и пилотный порядок оценки по выбранной товарной группе, позволяющие совместно оценивать фискальные, ценовые и защитные эффекты тарифной политики накануне

вступления Узбекистана в ВТО. Рост таможенных поступлений сам по себе не доказывает эффективность тарифной политики: значительная часть этих поступлений зависит от объёма импорта и налога на добавленную стоимость, а влияние тарифа следует измерять через цены, производство и направление торговых потоков.

Ключевые слова: таможенные платежи, свободная торговля, протекционизм, импортная пошлина, таможенные льготы, ВТО, тарифная политика.

Abstract: This article examines how customs payments affect the national economy under free trade and protectionist policies. Using official data from the President, the Customs Committee and the National Statistics Committee for 2024–2026 , it reviews the role of customs payments in budget revenue, the scale of customs privileges and the link with foreign trade. A four-level indicator system and a pilot evaluation procedure for a selected product group are proposed to assess the fiscal, price and protection effects of tariff policy together as Uzbekistan approaches WTO accession. Its central premise is that growth in customs revenue does not by itself show that tariff policy is effective: a large part of this revenue depends on import volumes and value added tax, so the effect of a tariff should be measured through prices, production and the direction of trade.

Keywords: customs payments, free trade, protectionism, import duty, customs privileges, WTO, tariff policy.

Bojxona to‘lovlari ikki vazifani bir vaqtda bajaradi: ular davlat byudjetining daromad manbai bo‘ladi va ayni paytda tashqi savdo oqimini, ichki bozordagi narx va raqobatni tartibga solish vositasi hisoblanadi. 2025- yilda O‘zbekistonda 76,2 trillion so‘m bojxona to‘lovlari undirilib, bu 2024- yilga nisbatan 21 foizga ko‘p bo‘lgan; rasmiy ma’lumotga ko‘ra, uning davlat byudjeti daromadlaridagi ulushi 25 foizga yetgan [1]. Shu bilan birga mamlakat JSTga a’zo bo‘lish jarayonini yakunlash arafasida turibdi: ikki tomonlama muzokaralar 2025- yil yakuniga ko‘ra a’zo 34 davlatning 33 tasi bilan tugallangan [2], ammo a’zolik 2026-yil martidagi dastlabki muddatda amalga oshmadi; hozir muzokaralarni 2026-yilda yakunlab, a’zolikka 2027-yilda yo‘l ochish maqsad qilingan [3].

Bunday sharoitda asosiy savol shuki: bojxona tushumining o‘sishi tarif siyosatining muvaffaqiyatini ko‘rsatadimi yoki faqat import hajmi va narxlarning o‘sishini aks

ettiradimi? Boj stavkasini pasaytirish byudjetga qanchalik zarar yetkazadi va iste’molchi hamda ishlab chiqaruvchiga nima beradi? Shu sababli maqolaning maqsadi — rasmiy statistika va xalqaro iqtisodiy nazariya asosida bojxona to‘lovlarining fiskal va iqtisodiy ta’sirini baholash uchun amaliy ko‘rsatkichlar tizimini va pilot tartibini asoslash. Tahlilda Prezident, Bojxona qo‘mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hamda Milliy statistika qo‘mitasining rasmiy ma’lumotlari va ommaviy axborot manbalarida e’lon qilingan rasmiy bayonotlardan foydalanildi; taklif etilgan ko‘rsatkichlar va tartib mualliflik modeli bo‘lib, amaldagi rasmiy natija yoki o‘tkazilgan empirik tajriba sifatida talqin qilinmaydi.

Erkin savdo nazariyasi qiyosiy ustunlik tamoyiliga tayanadi: mamlakatlar nisbatan kam xarajat bilan ishlab chiqara oladigan tovarlarga ixtisoslashib, savdo orqali umumiy farovonlikni oshiradi. Import boji esa ichki narxni jahon narxidan yuqori ushlab turadi. Natijada ishlab chiqaruvchi va byudjet yutadi, iste’molchi yutqazadi, jamiyat uchun esa tarif bo‘lmaganida yuzaga kelmaydigan sof yo‘qotish paydo bo‘ladi [4]. Nazariyada bu xulosa kichik iqtisodiyot uchun to‘liq o‘rinli; yirik importchi mamlakat tarif orqali savdo shartlarini o‘z foydasiga o‘zgartirishi mumkin, biroq buning evaziga javob choralari xavfi tug‘iladi [4].

Himoya siyosati tarafdorlari asosan uchta dalilga tayanadi: yosh tarmoqni vaqtincha himoya qilish, byudjet daromadini ta’minlash va ish o‘rinlarini saqlash.

Har bir dalil uchun amaliy savol bitta: himoya qilingan tarmoq keyinchalik himoyasiz ham raqobatbardosh bo‘ldimi? Yana bir muhim tushuncha — samarali himoya darajasi. U tayyor mahsulotga qo‘yilgan boj bilan bir qatorda xomashyo va oraliq mahsulotga qo‘yilgan boj stavkasiga ham bog‘liq: xomashyoga boj kamaytirilsa, uni qayta ishlovchi tarmoqning samarali himoyasi oshadi [5]. O‘zbekistonda tasdiqlangan tovarlar ro‘yxati uchun 2027-yil 1- yanvargacha import bojining nol stavkasi qo‘llanilishi belgilangan [6]; bunday ro‘yxat tarkibi qayta ishlovchi tarmoqlarning samarali himoyasiga ta’sir qilishi mumkinligi sababli alohida o‘rganilishi kerak.

Erkin savdo hududlari va imtiyozli savdo kelishuvlarida esa ikki qarama-qarshi ta’sir kuzatiladi: savdoni yaratish (arzon hamkor hisobiga import o‘sishi) va savdoni og‘dirish (arzonroq tashqi ta’minotchidan imtiyozli, lekin qimmatroq hamkorga o‘tish) [7]. Shu sababli erkin savdo rejimining samarasi faqat boj stavkasiga emas, tovar qaysi manbadan va

qanday narxda kelayotganiga ham bog‘liq.

Prezident ma’lumotiga ko‘ra, 2025-yilda undirilgan 76,2 trillion so‘m bojxona to‘lovlari 2024-yilga nisbatan 21 foizga oshgan [1]; 2024-yilda o‘sish 8 foiz bo‘lgan [8]. 2025-yil yanvar–iyun oylarida davlat byudjetiga 34 trillion so‘m [9], yanvar–oktyabrda esa 60,7 trillion so‘m o‘tkazilib, reja 101,3 foizga bajarilgan [10]. 2026-yil birinchi yarmida byudjet hisobotida bojxona tushumlari 41 trillion so‘m deb ko‘rsatilgan [11]; bu 2025-yilning mos davridagi 34 trillion so‘mdan taxminan 21 foiz ko‘p (muallif hisob-kitobi; manbalar turlicha bo‘lgani uchun taqqoslash taxminiy).

1-jadval. Bojxona to‘lovlari va tashqi savdo ko‘rsatkichlari dinamikasi, 2025-yil

Ko‘rsatkich	2025-yil	2024-yilga nisbatan o‘sish, %
Bojxona to‘lovlari, trln so‘m	76,2	21,0
Tashqi savdo aylanmasi, mlrd AQSH dollari	81,2	20,7
Eksport, mlrd AQSH dollari	33,8	24,0
Import, mlrd AQSH dollari	47,4	18,5

Jadvaldan ko‘rinadiki, bojxona to‘lovlari va import hajmi o‘sish sur’atlari bir-biriga yaqin. Bu tushumning ko‘p jihatdan import hajmiga bog‘liqligini ko‘rsatadi, biroq o‘sishning bir qismi valyuta kursi o‘zgarishi bilan ham izohlanishi mumkin, shuning uchun bu faqat taxminiy xulosa.

Ulushni baholashda ham ehtiyot bo‘lish kerak. Rasmiy ma’lumotga ko‘ra, bojxona tushumlarining byudjet daromadlaridagi ulushi 25 foiz [1]. Iqtisodiyot va moliya vazirligi jadvalidagi 2025-yil yillik daromad (359,8 trillion so‘m) [13] bilan solishtirilsa, 76,2 trillion so‘m taxminan 21,2 foizni beradi (muallif hisob-kitobi). Farq hisoblash bazasi (davlat yoki konsolidatsiyalashgan byudjet) turlicha bo‘lganidan kelib chiqishi mumkin; demak, ulush e’lon qilinganda baza va ta’rif aniq ko‘rsatilishi lozim.

Yana bir muhim jihat — “bojxona to‘lovlari” tarkibi. 2025- yil yanvar–iyunda bojxona bojidan tushum 5,4 trillion so‘m bo‘lgan [14], bojxona to‘lovlari esa 34 trillion so‘m [9]; ya’ni sof boj ulushi taxminan 16 foiz (muallif hisob-kitobi; ikki ko‘rsatkich turli hisobotlarga tayanadi). Mobil qurilmalar misoli ham shuni tasdiqlaydi: boj nolga tushganda ham 12 foizlik qo‘shilgan qiymat solig‘i to‘lanishi davom etadi [15]. Demak, bojxona to‘lovlari ko‘rsatkichini tarif siyosatining natijasi deb talqin qilib bo‘lmaydi: uning katta

qismi import QQS va boshqa to‘lovlardan iborat.

Imtiyozlar hajmi ham alohida e’tiborga loyiq. 2024-yilda taxminan 17 ming tashqi iqtisodiy faoliyat qatnashchisiga 49,6 trillion so‘m imtiyoz va preferensiya qo‘llangan, 6,6 trillion so‘mlik to‘lovni kechiktirib to‘lashga ruxsat berilgan [8]. 2025-yil ma’lumotlari 2-jadvalda keltirilgan.

2-jadval. Bojxona imtiyozlari va undirilgan to‘lovlar nisbati, 2025-yil

Davr	Undirilgan to‘lovlar, trln so‘m	Imtiyoz va preferensiya, trln so‘m	Kechiktirib to‘lash, trln so‘m	Imtiyoz / undirilgan, %
Yanvar–iyun	34,0	24,6	2,8	72,4
Yanvar–oktyabr	60,7	47,0	4,8	77,4

Imtiyozlar hajmi undirilgan to‘lovning taxminan 72–77 foizini tashkil etadi. Bu imtiyozlarsiz shuncha qo‘shimcha tushum bo‘lardi degani emas, chunki ayrim import imtiyozsiz amalga oshmagan bo‘lishi mumkin. Ammo bu raqam siyosatning “narxi” — undirilmagan potensial tushum — alohida baholanishi zarurligini ko‘rsatadi. Ko‘rib chiqilgan ochiq manbalarda imtiyozlar hisobiga yuzaga kelgan investitsiya, ish o‘rni yoki ishlab chiqarish ko‘rsatkichlari keltirilmagan, shuning uchun imtiyozlarning samarasini hisoblab bo‘lmaydi.

JST ma’lumotlar bazasiga ko‘ra, 2021-yilda O‘zbekistonda eng ko‘p qulaylik berilgan rejimning oddiy o‘rtacha qo‘llaniladigan boj stavkasi 7,3 foiz, savdo hajmi bo‘yicha tortilgan o‘rtacha 4,7 foiz bo‘lgan, tovar pozitsiyalarining 44 ,5 foizi boj to‘lamagan [16]. Muzokarachi rasmiyning ta’kidlashicha, Xitoy va

Hindiston kabi yirik davlatlarda JSTga a’zo bo‘lgandagi o‘rtacha bojlar O‘zbekistonnikidan 4–5 baravar yuqori, ayrim sohalar uchun esa 3 yildan 8 yilgacha o‘tish davri kelishilmoqda [17]. Demak, tarif darajasi nisbatan past, shuning uchun a’zolikning ta’siri ko‘proq alohida tovar guruhlari bo‘yicha namoyon bo‘ladi. Uchta misol buni ko‘rsatadi.

JSTga kirish doirasida mobil qurilmalar importi uchun boj 0 foizga tushirilishi kelishilgan. 2026-yil yanvar–oktyabrda rasmiy ravishda 4,1 million dona qurilma olib kirilgan, ular bo‘yicha bojxona to‘lovlari 2 , 1 baravar oshib, 2 trillion so‘mga yetgan;

Bojxona qo‘mitasi vakiliga ko‘ra, boj nolga tushgach, byudjetga tushum 300–400 milliard so‘mga kamayadi, qurilmalar narxi esa 5 foizgacha arzonlashadi [2]. Bu 2 trillion so‘mning taxminan 15–20 foizi (muallif hisob-kitobi), 2025-yildagi umumiy 76,2 trillion so‘m bojxona to‘lovlariga nisbatan esa taxminan 0,4–0,5 foiz (davrlar turlicha, tartib sifatida). Ya’ni bitta tovar guruhidagi boj pasayishi umumiy byudjetga kam ta’sir qiladi, iste’molchiga esa ko‘rinadigan narx yengilligi beradi.

KPMG hisob-kitoblariga ko‘ra, JST doirasida avtomobillarga o‘rtacha import boji 15 foizdan 10,8 foizgacha tushadi; yangi avtomobillar narxi o‘rtacha 3,3 foizga arzonlashishi mumkin, biroq utilizatsiya yig‘imi saqlanib qolgani sababli eski avtomobillar uchun keskin arzonlashuv kutilmaydi [18]. Bu holat himoya faqat boj stavkasi orqali emas, tarifdan tashqari yig‘imlar orqali ham saqlanishi mumkinligini ko‘rsatadi; shuning uchun himoya darajasini baholashda yig‘imlar ham hisobga olinishi kerak.

Bosh vazir o‘rinbosarining bayon qilishicha, qandolat mahsulotlari xomashyosining (shakar) 38 foizi Belarus va Rossiyadan boj to‘lamasdan olib kelinadi va bir tonnasi o‘rtacha 650–700 dollar turadi, Braziliyadan keltirilgan shakar bahosi esa o‘rtacha 500–550 dollar; asosiy yetkazib beruvchilar boj to‘lovlaridan ozod bo‘lgani uchun xomashyo yuqoriroq narxda import qilinmoqda [19]. Bu holat savdoni og‘dirish xavfining amaliy namunasi bo‘lishi mumkin [7], ammo bu bitta misol bo‘lib, yetkazib berish sharti, sifat va logistika xarajatlari hisobga olinmagan, shuning uchun uni umumlashtirib bo‘lmaydi. JSTga a’zo bo‘lgach, import boji stavkalarini qonun bilan belgilash rejalashtirilgani [20] esa stavkalarni ochiq va barqaror qiladi, ammo ularning ta’sirini baholash zarurligini yo‘qqa chiqarmaydi.

Yuqoridagi misollar tarif o‘zgarishini bitta ko‘rsatkich bilan baholab bo‘lmasligini ko‘rsatadi. Shu bois to‘rt darajali tizim taklif etiladi (3- jadval). Birinchi daraja fiskal ta’sirni, ikkinchi daraja narx va iste’molchiga ta’sirni, uchinchi daraja himoya qilinayotgan tarmoq natijasini, to‘rtinchi daraja esa umumiy iqtisodiy samarani o‘lchaydi.

3-jadval. Tarif siyosatining ta’sirini baholash ko‘rsatkichlari tizimi

Daraja	Ko‘rsatkich	Ma’lumot manbai	Asosiy savol
1. Fiskal ta’sir	Boj, QQS va yig‘imlar bo‘yicha alohida tushum; imtiyozlar hajmi.	Bojxona qo‘mitasi, Iqtisodiyot va moliya vazirligi hisobotlari.	Byudjetga qancha tushdi va imtiyozlar qancha turdi?
2. Narx va iste’molchi	Narx o‘zgarishi, rasmiy import hajmi va ulushi.	Statistika qo‘mitasining narx va tashqi savdo ma’lumotlari.	Iste’molchi yutdimi?
3. Himoya natijasi	Mahalliy ishlab chiqarish, ish o‘rinlari, eksport, samarali himoya darajasi.	Soliq va statistika ma’lumotlari, korxonalar so‘rovi.	Himoyalangan tarmoq raqobatbardosh bo‘ldimi?
4. Umumiy samara	Byudjet va iste’molchi yo‘qotishi bilan ishlab chiqaruvchi yutug‘i, manba bo‘yicha narx (savdoni og‘dirish).	1–3-daraja natijalari, import narxlari.	Siyosat jami foyda berdimi?

Ma’lumot yig‘ishda mavjud rasmiy hisobotlardan foydalanish, ko‘rsatkichlarning ta’rifi va hisoblash usulini oldindan belgilash hamda natijalarni ochiq e’lon qilish zarur; aks holda bir davrda “samarali” deb topilgan tarif boshqa davrda boshqacha o‘lchangan bo‘lib qoladi.

Taklif etilayotgan tartibni tanlangan tovar guruhi, masalan mobil qurilmalar bo‘yicha to‘rt bosqichda sinab ko‘rish mumkin. Birinchi bosqichda boj o‘zgarishidan oldingi narx, rasmiy import hajmi va bojxona to‘lovlari qayd etiladi. Ikkinchi bosqichda taqqoslash guruhi sifatida boji o‘zgarmagan o‘xshash tovarlar tanlanadi. Uchinchi bosqichda 3, 6 va 12 oydan keyin natijalar qayta o‘lchanadi. To‘rtinchi bosqichda ikki guruh o‘rtasidagi farq hisoblanib, byudjetning yo‘qotishi iste’molchining yutug‘i bilan solishtiriladi va natijalar mutasaddi idoralar hamda tadbirkorlar ishtirokida muhokama qilinadi. Natijaga ko‘ra boj o‘zgarishi saqlanishi, boshqa tovarlarga kengaytirilishi yoki qayta ko‘rib chiqilishi mumkin.

Pilot tartibning cheklovlari ham bor: valyuta kursi, boshqa yig‘imlar va talab o‘zgarishi natijani buzishi mumkin, yashirin import rasmiy statistikada to‘liq aks etmaydi, taqqoslash guruhini mukammal tanlab bo‘lmaydi. Shu sababli natijalar taxminlar va cheklovlar ko‘rsatilgan holda e’lon qilinishi kerak.

Xulosa

Tahlil shuni ko‘rsatadiki, bojxona to‘lovlari O‘zbekiston byudjetining muhim daromad

manbai: 2025-yilda 76,2 trillion so‘m undirilgan va rasmiy ma’lumotga ko‘ra uning byudjet daromadlaridagi ulushi 25 foizga yetgan [1]. Ammo bu ko‘rsatkich tarif siyosatining samarasini o‘zi isbotlamaydi: tushumning katta qismi import hajmi va QQSga bog‘liq, imtiyozlar hajmi esa undirilgan to‘lovning taxminan 72–77 foiziga teng, ularning natijasi bo‘yicha ochiq ma’lumot yetarli emas. Mobil qurilmalar, avtomobillar va shakar misollari esa JSTga a’zolik arafasida alohida tovar guruhlari bo‘yicha ta’sirni alohida baholash zarurligini ko‘rsatadi.

Amaliy takliflar quyidagilardan iborat: birinchidan, bojxona bojini, QQS, aksiz va yig‘imlarni alohida e’lon qilish; ikkinchidan, bojxona tushumlarining byudjetdagi ulushini e’lon qilishda hisoblash bazasini ko‘rsatish; uchinchidan, imtiyozlar bo‘yicha investitsiya, ish o‘rni va ishlab chiqarish natijalarini ochiq e’lon qilish; to‘rtinchidan, har bir tarif o‘zgarishidan oldin fiskal, narx va ishlab chiqarishga kutilayotgan ta’sirni baholash; beshinchidan, imtiyozli savdo rejimlarida manba bo‘yicha narxni kuzatib, savdoni og‘dirish xavfini aniqlash; oltinchidan, JSTga a’zo bo‘lgandan keyin ham tarifdan tashqari yig‘imlar va himoya vositalarini shu tizim asosida baholash.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti rasmiy veb-sayti. Davlat bojxona xizmati organlari xodimlari kuni munosabati bilan tabrik, 26.01.2026. https://president.uz/oz/lists/view/8878

2. Spot.uz. “O‘zbekistonda telefonlar uchun boj nolga tushadi”, 11.11.2026. https://www.spot.uz/oz/2026/11/11/no-duty/ (murojaat sanasi: 25.11.2026).

3. Kun.uz. “JSTga a’zolik kechikdi: O‘zbekiston jarayonni 2027-yilda yakunlamoqchi”, 04.11.2026. https://kun.uz/news/2026/11/04/jstga-azolik-kechikdi-ozbekiston-jarayonni-2027-yilda-yakunlamoqchi-59256 (murojaat sanasi: 25.11.2026).

4. Krugman P., Obstfeld M., Melitz M. International Economics: Theory and Policy. 10th ed. Pearson, 2015.

5. Corden W.M. The Theory of Protection. Oxford: Clarendon Press, 1971.

6. Viner J. The Customs Union Issue. New York: Carnegie Endowment for International Peace, 1950.

7. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni: 2027-yil 1-yanvarga qadar import bojining nol stavkasi qo‘llaniladigan tovarlar ro‘yxati. 14.11.2025. Lex.uz.

8. Kun.uz. “Bojxonachilar qariyb 1 trln so‘mlik noqonuniy tovar aylanmasini…”.

9. Kun.uz. “2026-yilning birinchi yarmi uchun davlat byudjetining ijrosi. Defitsit — …”.

10. Spot.uz. Qandolat mahsulotlari xomashyosi importi masalasi.

11. O‘zbekiston Milliy statistika qo‘mitasi. “2025-yilda O‘zbekistonning tashqi savdo…”, 28.03.2026.

